

PROSPOGRAFIE...

Peter Burke-

"Venice and Amsterdam, a study of
seventeenth-century elites".

Temle Smith, London; 1974.

Elders in dit nummer (het betreft het polemiekje over de receptie van de Annales in Nederland) blijkt het ook al: Nederlandse historici zijn wat traag in het volgen van buitenlandse ontwikkelingen in hun discipline, met name als het ontwikkelingen betreft van methodologische aard. Een van de buitenlandse methodologische vernieuwingen van de laatste veertig, vijftig jaar, die de neus van de Nederlandse geschiedkundige tot voor kort voorbijgingen, was de ontwikkeling van de prosopografische methode, welke gebruikt wordt om de gemeenschappelijke achtergrond, handel en wandel van één bepaalde groep mensen, meestal een elite, te analyseren (daarover straks meer).

Pas de laatste jaren wordt er in Nederland aan prosopografies onderzoek gedaan, bij mijn weten in een drietal projecten. 'Leiden' is in dit opzicht bijzonder nijver. Door rechtshistorici aldaar worden de parlementariërs van de jaren 1796-1810 doorgelicht, en door gewone historici wordt een werkgroep 'elites' bemand. In Groningen mogen we ons ook verheugen in een prosopografies project: het project bureaucratisering. Niet dat men er zich hier nou zo bewust van is dat men aan prosopografie doet. De drie halfjaarlijkse verslagen die tot nu toe mochten verschijnen, reppen met geen woord van een of andere methodologische basis van het project. Slechts één deelonderzoeker ging uit van een gerichte probleemstelling. Verder verzamelt men gegevens, doelloos, of lijkt dat maar zo? Men is driftig aan het indexeren, inventariseren en aan het computeriseren, maar waarvoor het allemaal dient blijft achter dikke wolken mist verhuuld. Iets van een structurele analyse omtrent bureaucratisering, die men tracht te toetsen? Nooit van gehoord! En voor een van de leden van het project, niet eens de inactiefste, was het begrip 'prosopografie' volslagen onbekend, zo bleek laatst in een gesprekje...

harry perton

Het wordt tijd dat uitgelegd wordt wat prosopografie is. Welnu, prosopografie, ook wel 'multiple career-line analysis' genoemd, houdt in een onderzoek naar de gezamenlijke achtergronden van een bepaalde groep. Door de leden van een groep gezamenlijk te bestuderen komt een prosopograaf tot een groepsbiografie, waarin bijvoorbeeld de sociaal-psychologische verbanden binnen die groep nauwkeurig blootgelegd zijn.

De gevolgde methode daarbij is er een van het afbakenen van het onderwerp, een bepaalde groep mensen uit het verleden, om vervolgens uniforme vragen te stellen aan de leden van die groep, als ware het een enquête. Dan worden de verkregen antwoorden op een hoop gegooid, en wordt er met statistische hulpmiddelen een inzicht verkregen in de sociaal-economische positie van de leden van de groep, hun waarden en normen, verwachtingen en doeleinden, recrutering/socialisatie etc. etc.

Oorspronkelijk was men met deze arbeidsintensieve methode beperkt tot het bestuderen van kleine groepen, meestal elites, waarvan de leden vrij veel bronnenmateriaal nagelaten hebben. Vandaar ook dat prosopografie bijna synoniem is gaan worden aan geschiedsschrijving van elites en hun politieke besluitvorming. Met de komst van de computer wordt de prosopografische methode echter ook toepasbaar op grotere groepen (bv. het gezamenlijke ledenbestand van een vakbond), en kan men vragen beantwoorden naar de sociale structuur van en de sociale mobiliteit binnen die grotere groepen. 1).

Venetië en Amsterdam

De aanleiding tot het voorgaande vormt een studie van Peter Burke, lector intellectuele geschiedenis aan de Universiteit van Sussex, over de elites van Amsterdam en Venetië in de lange zeventiende eeuw (1580-1720). De beide elites worden door hem bekeken en vergeleken op hun economische achtergronden, hun waarden, normen, verwachtingen en doeleinden, hun levensstijlen, hun maecenaat, hun recrutering etc. etc. Burke kwantificeert daarbij opmerkelijk weinig, hij analyseert de over-

eenkomsten en verschillen tussen de beide elites op kwalitatieve wijze, en constateert dan een verandering in het karakter van de beide elites gedurende de lange zeventiende eeuw, hoewel die verandering pas later optreedt in Amsterdam. Waren de elites aanvankelijk voornamelijk speculanten, onder invloed van allerlei factoren, interne zowel als externe, verschuift het karakter van die elites naar dat van een rentenier. Die verandering van karakter werd door tijdgenoten en historici vaak veroordeeld als moreel verval, maar Burke weet de klippen van dergelijke moralistische simplificaties handig te omzeilen. De typologie, of beter nog de dichotomie speculant-rentenier heeft hij niet voor niets ontleend aan Pareto, die niet die voorloper van het fascisme was, waarvoor fascist en anti-fascist en beide onterecht hem gehouden hebben, maar veel eerder een liberale kampioen der waardevrijheid (Daarmee wil ik Pareto overigens geen hand boven het hoofd houden.)

Zoals gezegd, Burke heeft zijn analyse van de Amsterdamse en Venetiaanse patriciaten opgehangen aan Pareto's typologische kapstok van renteniers en speculanten (of 'entrepreneurs'). Nooit is echter een elite eenduidig. Er zal altijd een zeker evenwicht bestaan tussen het rentenierstype, dat zich kenmerkt door vaste inkomens en enigszins passieve en conservatieve waarden en normen, en het speculantentype, dat als actief, fantasievol, innovatiebelust en progressief te kenschetsen is. Er bestaat altijd een zeker e 'equilibrium', alleen in tijden van economische voorspoed zal het entrepreneuriale patriciërstype overwegen, en in tijden van crisis het rentenierstype.

Wie vormen nu de elites van Amsterdam en Venetië? Venetië werd gekenmerkt door een traditioneel maatschappijtype met een hiërarchie van gewoon volk-clerici-adel. De laatste groep was weer onderverdeeld in een arme adel, ongeletterd en politiek vrij machteloos en een rijke adel, waaruit de procuratoren van San Marco en de Dogen voortkwamen. De bekleders van deze twee functies gedurende de jaren 1580-1720 vormen het 'sample' voor Burke. Overigens hoeven we bij de venetiaanse adel niet te denken aan adel zoals die elders voorkwam. De Venetiaanse adel was aanzienlijk burgerlijker; ze was meer 'van de mantel' dan 'van het zwaard'.

In Amsterdam daarentegen bestond dat traditionele maatschappijtype niet meer. De patriciërs, die ook hier, net

als in Venetië politieke en economische macht in zich verenigden, onderscheidde zich niet van hun medeburgers door een (vermeende) betere kwaliteit van hun bloed, hoewel sommigen zich wel landgoederen en adellijke titels gingen aanmerken. Als sample van de Amsterdamse elite neemt Burke degenen die van 1580-1720 in de Vroedschap zaten of burgemeester waren.

Wat betreft de recrutering van de elites, meent Burke, dat voor Venetië overwegend belang moet worden toegekend aan het collaterale familie-type, waarbij broers en zusters samen in één paleis met het familiehoofd en diens vrouw samenwoonden. In Amsterdam echter overheerste het kerngezin (kostwinner, zijn vrouw en kinderen). Prestatiedrang en individualisme traden hierdoor in Amsterdam veel meer op de voorgrond dan in Venetië. Venetianen van hoge geboorte hoefden vaak geen enkele moeite te doen om procurator of ambassadeur te worden: Amsterdammers echter kregen niets in de schoot geworpen. Terwijl in Amsterdam prestaties gericht waren op verbetering van de maatschappelijke positie van het individu, waren de prestaties van Venetianen juist gericht op verbetering van de maatschappelijke positie van de familie, of liever: gericht op verhoging van de eer van de familie.

De verschillende familie-structuur in de beide steden blijkt een fundamenteel gegeven, ook als we de economische basis en de levensstijl der beide elites onder de loep nemen. Belasting werd in Venetië geheven per familie(hoofd); in Amsterdam per gezinshoofd. Kapitaalsintensieve handel werd in Venetië gedreven door een aantal broers samen; in Amsterdam werd in zo'n geval een vennootschap onder aandelen gesticht door een aantal individuen. De levensstijl van de Venetianen, aanvankelijk het product van een Spaans aandoende beheersingsmoraal, later jovialer, was geheel gericht op de meerdere eer en glorie van de familie, van 'het huis'. De hele socialisatie van Venetiaanse patriciërs telgen vond plaats in beschermde familiekringen, waardoor minder nadruk kwam te liggen op individuele prestaties, en meer op de belangen van het kollektief, de grote familie.

Toch is met deze schets van de sociale invloed van de familiestructuur slechts een zijpad bewandeld, en is er nog niet ingegaan op de vraag naar het type van de Amsterdamse patriciër en zijn Vene-

tiaanse collega. Er kan niet gezegd worden dat Amsterdammers individueel gericht waren, en dat ze daarom tot het type van de speculant gerekend moeten worden, en dezelfde simplificaties moeten ook in het Venetiaanse geval vermeden worden.

Wat Amsterdam betreft: we zien een opvallende verschuiving in economische achtergrond, levensstijl en waarden en normen van het heersende patriciaat. Rond 1600 bestond de Vroedschap nog voor meer dan de helft uit mensen van wie we weten dat ze koophandel bedreven. Ze worden dan ook nog genoemd met aanduiding van hun beroep (lijndraaijer, zeepzieder, houtkoper etc.). Wel bestaat het vermogen van een aanzienlijk deel van de leden van de Vroedschap voor een groot deel uit land, maar de attitude ten opzichte van dat land is een entrepreneuriale attitude: men bedijkt, verbetert de waterhuishouding etc. etc.

Ca. honderd jaar later is de handel een passieve geworden. Men leeft van renten, obligatiën etc., en men bemoeit zich nog maar weinig met verschepingen zelf. Binnen drie generaties van één en dezelfde familie is de verschuiving van speculant naar rentenier al vaak op te merken (bijv. de familie de Graeff (opa: simpele ijzerkoper; kleinzoon: pafferige pseudo-adel). Tot 1680 houden de twee typen elkaar nog wel redelijk in evenwicht. Dan is het met de immigratie in Amsterdam gedaan, de elite consolideert zich, nieuwe gezichten van andere families dan de traditionele worden zeldzaam in de Vroedschap, en het rentenierstype gaat overwegen. Gepaard hiermee gaat een verandering in levensstijl. 'Self-control was less a virtue than before', meent Burke. Het gevoel voor status-symbolen wordt groter (huize, kleding). Er worden steeds meer grote huwelijksbanketten gehouden, en een wet dienaangaande uit 1655 blijft een dode letter.

Als één van de belangrijkste oorzaken van de verschuiving noemt Burke het feit dat de Amsterdamse kooplieden niet de hoogste statusgroep binnen de republiek vormden. Dát was het stadhoudershof in Den Haag, waar de adel van de republiek zich concentreerde. Deze adel ging voor de kooplieden werken als referentiegroep, waarnaar men zich toewerken wilde. Men streefde naar de sociale positie van de adel, en met dit streven ging een verandering in het economisch handelen der kooplieden gepaard.

Als verdere oorzaken noemt Burke de professionalisering van het bestuursapparaat, waardoor de regent weinig tijd overhield voor koopmanschap; de toenemende aantrekkelijkheid, vooral na 1670 om te investeren in overheids-schulden; en het verval van de Baltische graanhandel door de afnemende winsten na ca. 1630.

Kenmerkte de Venetiaanse elite van rond 1600 zich nog door een actieve attitude tegenover het land dat ze in bezit had, en waarvan ze, naast koophandel haar inkomsten betrok, dat wordt al vroeg in de zeventiende eeuw minder.

was een product van een bijna Spaans aandoende beheersingsmoraal, waaraan soberheid, zuinigheid, waardigheid, zwijzaamheid, onaangedaanheid en gevoel voor ceremonieel inherent waren. Later moet deze levensstijl steeds meer plaats maken voor een exuberante, Frans aandoende levensstijl, waarbij 'spendere largamente' niet langer veroordeeld werd, zij het dat deze uitgaven dienden ter meerder eer en glorie van de familie en niet van het individu in eerste instantie. De soberheid moet steeds meer plaats maken voor praal, ten toon gespreid in en om de familiepaleizen en

In Venetië is de overgang van het speculanten naar het rentenierstype dan ook al rond 1630 te dateren. Het land wordt steeds minder bewerkt onder onmiddellijke supervisie van een patriciër of één van zijn broers. Het in dienst nemen van rentmeesters komt meer en meer in zwang, en er verschijnen zelfs handboeken voor deze nieuwe beroepstak. Minder belangstelling voor het grondbezit heeft nog een effect: verbetering van grond, waterhuishouding en landbouwmethoden wordt nagelaten. En met het 'absenteïsme' verandert ook de levensstijl der Venetiaanse elite. De traditionele Venetiaanse levensstijl

buitenhuizen, welke laatste steeds minder het karakter vertonen van boerderijen.

In Venetië wordt de verschuiving van het entrepreneuriale patriciërstype naar het 'rentenierende' patriciërstype door geheel iets anders veroorzaakt dan in Amsterdam. Door het verlies van een groot deel van het imperium dat men in de loop der eeuwen had opgebouwd, door de activiteiten van Barbarijse en Dalmatische zeerovers, en door het verschijnen van Engelse en Nederlandse concurrentie op de Middellandse zee ging Venetiës handel hard achteruit, waardoor vele patriciërs zich uit de handel

teruggetrokken. Aan de andere kant werd de 'trek naar het land' van de investeringen gestimuleerd door de hogere tarweprijzen (Venetianen waren kieskeurig: ze aten tarwebrood), zodat de verbouw van tarwe ook op de kwalitatief slechte gronden in de wijde omtrek van Venetië lucratief begon te worden. Die verschuiving van de investeringen van de handel naar de landbouw hield aanvankelijk nog niet in dat de Venetiaanse patriciërs renteniers werden, maar dat is boven al vermeld. De crisis van de zeventiende eeuw, die geheel Europa, met uitzondering van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, trof, was de oorzaak van die verschuiving. Een andere moraal deed zich gelden: adel diende zich niet op te houden met handel, diende de bemoeienissen met haar gronden over te laten aan tussenpersonen.

Hoewel het liberale toontje af en toe tegen de borst stuit, is het werk van Burke best verdienstelijk te noemen. Er kunnen natuurlijk kritiese kanttekeningen gemaakt worden bij de bruikbaarheid van Pareto's sumiere instrumentarium, welke voor Burke als kapstok van zijn analyse gediend heeft, ondanks de in de inleiding van de studie geuite twijfels. Een vreemde zaak. Een tweede tekortkoming in Burke's analyse is dat hij nauwelijks ingaat op de ontwikkelingen van voor 1580. Dat is dan met name voor het Amsterdamse geval jammer, want voor de kennis

van de Amsterdamse elite in de zeventiende eeuw is kennis van haar ontstaansgeschiedenis, welke zich gedeels afspeelde in de zestiger jaren van de zestiende eeuw, cruciaal.

Jammer is ook de storende gedachtenloosheid, waarmee Burke op bladzijde 61 van zijn studie constateert dat de Venetiaanse elite rijker was dan de Amsterdamse. Hier is toch werkelijk sprake van een grove inconsequentie, want eerder verklaarde Burke de verschillen in de belastingsystemen van Amsterdam en Venetië door te wijzen op de verschillen in de familiestructuur. In Venetië werd belasting geheven per hoofd van de 'extended family', in Amsterdam per gezinshoofd. En Burke komt juist tot de bewuste conclusie door het plompverloren tegenoverelkaarstellen van

de belastinguitkomsten, gedeeld door het aantal patriciërs.

Tot slot nog dit: de zuinigheid en properheid van de Amsterdamse calvinisten en de Noord-Amerikaanse Yurok Indianen (beschreven door Erik Erikson) te verklaren vanuit de overwegende plaats die de visvangst in (de opbouw van) de beide economieën (gehad) heeft, zo iets komt op mij over als een enorme platitude. Trouwens, was ook de Venetiaanse economie niet gegrondvest op visvangst? Juist, culturele antropologie vermengen met geschiedenis levert niet veel vruchtbaars op...

